

Г.А. Гладкова (Віцебск)

ГІСТАРЫЧНЫЯ РЭАЛІІ НА СТАРОНКАХ РАМАНА Ф.А. АСЯНДОЎСКАГА “TRĘBACZ CESARSKI”

Жанр гістарычнага рамана займае асобае месца ў літаратурнай спадчыне журналіста, літаратара, грамадскага дзеяча першай паловы ХХ стагоддзя Фердынанда Антонія Асяндоўскага (Ferdynant Antoni Ossendowski). У 1931 годзе быў выдадзены раман пісьменніка “Trębacz cesarski” (“Царскі трубач”), які арганічна злучаецца з яго іншымі гістарычнымі творамі, прысвечанамі адлюстраванню дзейнасці прадстаўнікоў розных пакаленняў шляхецкага роду Лісаў (у дадзеным выпадку ўвага аўтара скіравана на вобраз Уладзіслава Ліса, удзельніка Лістападаўскага паўстання 1830-1831 гг. на Літве і Белай Русі).

Падзеі рамана пачынаюцца на тэрыторыі Расійскай імперыі (Пецяярбург) падчас афіцыйнага смотру кадэцкага корпуса імператарам Мікалаем І. Час дзеяння дакладна не пазначаны, аднак, улічваючы, што на трон імператар уступіў у 1825 годзе, а таксама тое, што адзін з герояў твора апавядае пра паўстанне дзекабрыстаў на Сенацкай плошчы, можна меркаваць пра верагодны час падзей. Яшчэ дакладней час дзеяння дазваляе вызначыць невялікая дэталі: дырэктар кадэцкага корпуса паведамляе імператару, што “у мінулым годзе імператарскі сірочы вайсковы дом быў перайменаваны ў кадэцкі корпус” [4, с. 14]. Значнасць паведамлення немалаважная: гэта інфармацыя дазваляе вызначыць не толькі дакладнае месца дзеяння, але і час. Згодна св звесткамі, гутарка ідзе пра Паўлаўскі кадэцкі корпус, які да 1829 года называўся Імператарскім вайскова-сірочым домам [2, с. 18]. З гэтага вынікае, што дакладны час падзей у творы – 1830 год.

У рамане дзейнічаюць рэальныя гістарычныя асобы, сярод якіх вылучаецца расійскі імператар Мікалай І. У першы год свайго кіравання ён звярнуў пільную ўвагу на стан навучальных устаноў Расіі і, у прыватнасці, на стан вайсковых вучэльняў. Першы раздзел твора “Car Mikołaj I” пачынаецца з падрыхтоўкі кадэцкага корпуса да візіта першай асобы дзяржавы. У вучэльні пануе атмасфера хвалявання, страху і панурага маўчання, якую адчуваюць як кіраўнікі, так і кадэты. Навучэнцам загадана “oczami pożerać jego cesarską moc, lecz jednocześnie wzrokiem wyrażać wiernopoddane uczucia i miłość synowską” [4, с. 6].

Пісьменнік падае некалькі партрэтных штрыхоў імператара, так, у тэксце рамана падкрэслена, што погляд дзяржаўнага дзеяча быў суровым, а вочы – халоднымі. Паказальна, што ўспаміны сучаснікаў Мікалая І захавалі падобныя дэталі, напрыклад, А.І. Герцэн адзначаў: “[...] красота яго абдавала холодам [...] Но главное – глаза, без всякой теплоты, без всякого милосердия, зимние глаза” [1, с. 60]. Ф.А. Асяндоўскі для

характарыстыкі героя выбірае наступныя азначэнні: “surowy”, “nie znający litości”, “gwałtowny”, тым самым узмацняючы адмоўную ролю вобраза ў творы. Партрэт дапаўняюць выразныя дэталі: “drapieżny orli nos”, “dumnie oczy”, “wargi, co chwila zmieniające wyraz” [4, с. 40].

Падчас смотра адбываецца нечаканасць: на вачах імператара капітан Глотаў губляе гузік на мундзіры, што выклікае надзвычай суровы прысуд. Нягледзячы на саракагадовую службу і ваенныя заслугі, капітан разжалаваны да звання радавога. Маналог героя становіцца не толькі выказваннем уласнай крыўды, але набывае значна больш сур’ёзны накірунак, крытыка самадзяржаўя з вуснаў салдата дасягае самой асновы расійскай дзяржаўнасці: атмасфера страху, забарона любых праяў вальнадумства, тыранія, падаўленне паўстання дэкабрыстаў, “польскае пытанне” – амаль увесь спектр тагачасных грамадскіх праблем і знешняй палітыкі Расійскай імперыі гучыць у маналогу Глотава. Стары жаўнер сцвярджае, што насамрэч прадстаўнікам царскай дынастыі няма клопату пра рускую душу, яны “пагарджаюць славянамі, бо цячэ ў іх жылах здрадлівая і грубая нямецкая кроў” [4, с. 33]. Заканчваецца разважанне былога капітана наступным прысудам: “Nienawidzimy ich! [...] Carowie – to obłudnicy i fałszerze, bo przyrzekają szczęście ludom, a niosą im niewolę!” [4, с. 34].

Разважаючы над зменай уласнага лёсу (герой даведаўся, што па паходжанні – паляк), Уладзіслаў Ліс згадвае, што выкладчыкі фарміравалі ў свядомасці навучэнцаў негатыўнае стаўленне да ўсяго польскага, называючы палякаў “бунтаўшчыкамі” і апраўдваючы захопніцкую палітыку Расійскай імперыі. Асяндоўскі адзначае, што герой не ведаў, што было прычынай паўстання палякаў у 1794 годзе, не меў уяўлення, якой была Польшча перад тым, як яе “ашчаслівілі” падзеламі “Божыя памазанікі” іншых дзяржаў. Такім быў тагачасны прыклад фарміравання ўстойлівага негатыўнага этнічнага стэрэатыпу. Як адзначаў В. Хораў, “в XIX в. польские национальные восстания вызвали к жизни волну недоверия и вражды к тираническим “москалям” в Польше и “коварным” и “кичливым Ляхам” в России” [3, с. 26]. Упершыню герой сумняваецца ў адназначнасці атрыманых ведаў (напрыклад, ці быў насамрэч Т. Касцюшка толькі “бунтаўшчыком”, як таму вучылі кадэтаў), адчувае прыналежнасць да страчанай радзімы і супрацьпастаўляе сябе расійскай нацыі.

Трэці раздзел рамана прысвечаны апісанню балю ў Зімовым палацы. Невыпадкава абрана месца дзеяння: Зімовы палац, як вядома, быў своеасаблівай мастацкай дэкарацыяй прынцыпаў дзяржаўнага ўтварэння – манархіі. Пекны будынак уразіў запрошаных як знешнім, так і ўнутраным аздабленнем: для выхаванцаў сціплага вайсковага дзіцячага дома такое відовішча было нечаканым, яно здзіўляла і ўражвала. Пісьменнік адзначае, што сустрэча імператара і генерала Бенкендорфа з навучэнцамі старэйшых класаў праходзіла ў Малахітавай салі палаца. Калі ўлічыць, што падзеі адбываліся ў 1830 годзе, то выкарыстанне аўтарам назвы “Malachitowa” не

адпавядае гістарычнай рэальнасці. Як вядома, “Малахітавай” саля стала пасля пажару 1837 года. Да гэтага моманту салю называлі яшмавай гасцёўняй.

Падчас балю галоўны герой заўважае, што госці, насамрэч, паводзяць сябе не лепшым чынам: усе стараюцца апынуцца бліжэй да пачастункаў, не маюць меры ў ежы і пітве, “нібы не бачылі ежу тры дні”, дамы хаваюць цукеркі, каб занесці гасцінец родным ці пакінуць напамін пра царскі бал: “Dziwił się temu kadet i czuł pogardę dla tej dzikiej, żarłocznej hordy, tłoczącej się przy jadle i napitkach...” [4, с. 56].

Такім чынам, знаёмства Уладзіслава Ліса з асаблівасцямі прыдворнага жыцця пакінула на героя неадназначнае ўражанне: з аднаго боку, малады чалавек здзіўлены раскошай царскага двара, з другога боку, у душы героя ўзнікае хваля непрымання ўсяго, што мае дачыненне да імператарскай улады. Гэта змена тлумачыцца пераарыентацыяй нацыянальнай самасвядомасці юнака, якая мацнее на працягу разгортвання дзеяння.

На старонках рамана таксама згадваюцца імёны асоб расійскай і польскай гісторыі: генерала Ферзена (маецца на ўвазе Іван Яўстаф’евіч Ферзен, які прымаў удзел у падаўленні паўстання Т. Касцюшкі і бітве пад Мацяёвіцамі), дырэктара кадэцкага корпуса генерала Пашкова, графа Палена (маецца на ўвазе граф Павел Пятровіч Пален, чый бацька Пётр Аляксеевіч узначаліў дзяржаўны пераварот 1801 года і забойства імператара Паўла I), генерала Івана Дыбіча (галоўнакамандуючага расійскай арміяй), генералаў Антонія Гелгуда, Юзафа Хлапіцкага і Юзафа Двярніцкага, Маўрыцыя Махнацкага, Эміліі Плятэр (кіраўнікоў і ўдзельнікаў Лістападаўскага паўстання 1830-1831 гг.) і інш.

Цэнтральнай гістарычнай падзеяй, адлюстраванай у творы, стала Лістападаўскае паўстанне 1830-1831 гг. Кадэтаў Паўлаўскага корпуса заклікаюць ісці на падаўленне ўзброенага выступлення, польскія паслы звярнуліся да Мікалая I з патрабаваннямі ў межах Венскай канвенцыі 1815 года, варшаўскі сейм прымае акт аб дэтранізацыі Мікалая I і забароне прадстаўнікам дынастыі Раманавых займаць польскі трон. Мікалай I адказаў маніфестам, які цытуецца на старонках рамана. Фактычна з моманту дадзенай пастановы канфлікт змяняецца сапраўднай вайной.

Далейшае разгортванне падзей у рамане датычыць Літвы. Менавіта на яе тэрыторыі будзе ваяваць на баку паўстанцаў Уладзіслаў Ліс. Як адзначаў аўтар, для расійскага кіраўніцтва было стратэгічна важным не дапусціць узброеныя хваляванні на Літве і Валыні. З боку Расійскай імперыі ў ваенных падзеях адзначыліся генерал-фельдмаршал Іван Дыбіч і генерал ад кавалерыі Фёдар Гейсмар. Паўстанцкія атрады ўзначальвалі палкоўнік Радзішэўскі (на Міншчыне), Залускі і Плятэр (на Віленшчыне), Гедрым, Яцэвіч, Барысевіч (на Жмудзі) і інш.

У творы Ф.А. Асяндоеўскі выказаў глыбокую дасведчанасць па пытаннях ходу паўстання, стасункаў з замежнымі краінамі, якія не аказалі

такой неабходнай падтрымкі паўстанцам: Польшча магла разлічваць толькі на свае сілы, мужнасць і самаахвярнасць.

На старонках твора ўзгадваюцца баі паўстанцаў і расійскай арміі пад Сточакам (Stoczek Łukowski), Ваўрам (Wawer), Грохавам (Grochów), Астраленкай (Ostrolęka).

Апошнія раздзелы рамана прысвечаны падвядзенню вынікаў паўстання, прычынамі паражэння якога аўтар назваў зацягнутасць, маруднасць ходу ўзброенага выступлення, памылкі і пралікі кіраўніцтва, слабую веру ў поспех справы.

Такім чынам, гістарычны раман Ф.А. Асяндоўскага “Trębacz cesarski” уяўляе сабой аўтарскую інтэрпрэтацыю падзей Лістападаўскага паўстання 1830-1831 гг. з асаблівай увагай да разгортвання змагання на тэрыторыі Літвы і Белай Русі. Палітыка Расійскай імперыі, якую праводзіў імператар Мікалай I, характарызуецца ў творы як захопніцкая ў адносінах да Польшчы і Літвы, таму справа паўстання бачыцца святым абавязкам кожнага грамадзяніна федэрацыі.

Асоба расійскага імператара кансалідуе адмоўныя рысы як індывідуальнага характару (суровы нораў), так і дзяржаўнага дзеяча (схільнасць да тыраніі, фанатычны культ парадку і дысцыпліны і інш.).

Расійская рэчаіснасць не выклікае аўтарскіх сімпатый: пісьменнік далучаецца да агульна пашыранага стэрэатыпу пра Расію – дэспатычную дзяржаву і па-рабску пакорлівы рускі народ. Разам з тым, раман стаў чарговай спробай Ф.А. Асяндоўскага на мастацкім матэрыяле асэнсаваць ролю асобы ў пераломны момант гісторыі, а таксама вызначыць нацыянальную самасвядомасць як базісную характыстыку для станаўлення патрыятычнага пачуцця.

Літаратура

1. Герцен, А.И. Смерть Александра I и 14 декабря / А.И.Герцен // Сочинения : в 9 т. – Т. 4. Былое и думы. Части 1-3. – М.: ГИХЛ., 1956. – С. 54–76.
2. Микерина, А.Л. Павловский императорский военно-сиротский дом как особый вид военных учебных заведений России конца XVIII века / А.Л.Микерина // Молодой учёный. – 2010. – №1–2. – Т. 2. – С. 16–18.
3. Хорев, В. Имагология и изучение русско-польских литературных связей / В.Хорев // Поляки и русские в глазах друг друга / отв. ред. В.А.Хорев. – М.: Изд-во “Индрик”, 2000. – С. 22–32.
4. Ossendowski, F.A. Trębacz cesarski : powieść z r. 1830–1831 / F.A.Ossendowski. – Miejsce Piastowe : Tow. św. Michała Archaniola, 1931. – 293 s.